

Zalán Tibor

Válasz Prágainak

1. Kitől kaptad a legmélyebb nyomot hagyó kritikát?

Az emberben minden kritika nyomot hagy, illetve, egyik sem hagy nyomot. Értem ezen azt, hogy elolvasva a művedről írt szöveget, óhatatlanul keresed benne azokat a pontokat, ahol visszaigazolást kapsz arra, amit csinálsz. Viszont, épp ezekkel az észrevételekkel nem tudsz mit kezdeni, abban az értelemben, hogy arra erősítenek rá, amit már egyébként is tudsz. A kételyeket, esetleg ellenvetéseket felvető kritikai megjegyzések viszont nem igazán elgondolkodtatnak, sokkal inkább ellenkezésre készítetnek, és hajlamos vagy rá, hogy ezeknek az igazságtartalmát, illetve, ritkábban, segítő vagy formáló szándékát kétségbe vond. Én, legalábbis, így vagyok ezzel. Vannak, akiknek a jó kritika szárnyakat ad, s vannak, akiket a rossz kritika egészen egyszerűen összetör. Én egyik kategóriába se tartozom bele. A kritika az én munkálkodásomnak létező és felejtető, akár felejtendő mozzanata. Ezzel nem megbántani akarom a kritikát vagy a kritikusokat, de úgy gondolom, hogy a műbírálat valójában és elsősorban nem az írónak, hanem az olvasónak íródik.

Következésképpen nem emelnék ki egyetlen olyan írást sem az emlékezetemből, amely mély nyomot hagyott bennem, szívesebben gondolok vissza azokra az elemző szövegekre, amelyek valamilyen emberibb „mozgást” indítottak meg, ott belül. Kétségtelen például, hogy amikor Mátyóki Endre leírta a Kritikában, az „akkori” Kritika című folyóiratban, hogy az *Ének a napon felejtett Hintalóért* versem megjelenésekor csendesesen, de valami más, valami új kezdődött el a magyar irodalomban, akkor harang kondult meg bennem. Mert itt, a természetes hiúságon felül, arról van szó, hogy valaki észrevette, hogy ez a vers nem volt benne a várható és épp akkor írható, írandó versek sorában. Hasonlóan kondult valami, csak máshogyan, amikor Alexa Károly kritikáját olvastam mostanában a Bárkában, melyből nem is az derült ki elsősorban, hogy jók vagy rosszak a novelláim, hanem hogy miről is szól a mi évek óta tartó (irodalmilag is körüljárt) barátságunk. De sokan, sokfélélt írtak a munkáimról, és mindenhol ki lehetne emelni valamit, ami emlékezetes és bennem maradó. Az „egyetlennél” fontosabbnak tartom viszont Juhász Attila költő odafigyelését a munkásságomra, aki talán valamennyi kötetemről írt, sőt, ezelőtt hét évvel egy terjedelmes monográfiában összegezte is addigi észrevételeit. Végző soron, csak oda jutunk, hogy hat rám a kritika, csak máshogy, mint ahogy azt elképzelni szokás. És most kicsit rosszul is érzem magam, hogy kiemeltem három embert, amikor sok embert kellene kiemelnem Vilček Bélától Elek Tiborig, H. Nagy Pétertől (aki szintén írt egy kismonográfiát rólam) Jankovics József, Szörényi Lászlóig, aki ugyan nem írt még soha rólam, de a Mészöly-díj átadásakor olyan laudációt mondott, amit, ha leír, sokáig a szívem fölött hordtam volna... Na most, akkor hol is tartok ahhoz képest, ahonnan elindultam, amikor ezt a kérdést próbáltam megmagyarázni? Csak remélem, hogy amikor visszaolvasom az eddig elmondottakat, azt fogom megállapítani, hogy azért annyira nem mentem mellé.

2. Tandori már publikálta a fő művét (Főmű), neked melyik a FŐMŰVED eddigelé?

Nem tudom, én publikáltam-e már a Főművemet. Talán igen. De szeretném hinni, hogy ami előttem van, legalább annyira fontos írásokat tartogat számomra, mint a mögöttem hagyott idő. Ha kiemelni kellene a sokból, a sokban is fontosabbaknak tartottakból, nyilván kiemelném az *Ének a napon felejtett Hintalóért* verset, illetve az azzal párban készült *Ének hajnali Napért* címűt, de ha ezeket emelem ki, akkor azt mondom, hogy életem fő műve az avantgárd versek megírásában merül ki. Ami nem hiszem, hogy igaz lenne. Hirtelen eszembe jut a *Terc* című versem (tercinában íródott), ami soha nem kapott semmilyen megkülönböztető figyelmet, nem is tudom, kötetben megjelentetem-e már, de én életem egyik legfontosabb munkájának tekintem. S ha annak, akkor mi legyen a nagy ciklus-kísérletekkel, az *És néhány akvarellal* vagy a *Szétgondolt jelennel*? S ha versekben gondolkodtam eddig, akkor miért nem tünődöm el azon, nem a *Papírváros* (még készülő, talán egyszer elkészülő) regényciklusa (lesz, van) életem fő műve? Még az is lehet, hogy színpadra írtam a fő művemet, valamelyik drámám lesz, ami érdekes lesz az utókor számára, kezdve a lehetőségeket az *Azután megdöglünk* című drámától a *Rettentő görög vitézig*, ami igazi és nagy színházi sikere a közelmúltnak – illetve, hát, ma is játsszák, és ha jól tudom, átviszik még a jövő évadra is... Nem tudok erre a kérdésre sem jól válaszolni. Magyarán, vagy azért, mert még nem írtam meg életem 'Főművét', vagy azért, mert nem tudom, hogy a megírtak közül melyik az, vagy azért, mert nem vagyok Tandori, hogy ilyen merész kijelentéseket tegyek. Mármost hogy *már* megírtam...

3. Mi inspirál írásra?

A kérdést régebben le lehetett volna egyszerűsíteni azzal a válasszal, hogy az üres papír. Az inspirál az írásra. Hogy összekoszoljam. De manapság már ritkán ír az ember papírra, leginkább a monitor előtt ülve próbálja meg „papírra vetni” a gondolatait, és a monitor soha nem üres. De nem akarom elkerülni a kérdést. Csak megint nem tudok rá egyértelmű választ adni. Az indíttatás. Régen azért írtam, mert kényszerem volt az írásra. Igazi kényszer, szükséglet, olyan, mint az evés vagy az alvás. Teljesen természetes volt, hogy írok, hogy írnom *kell*. Belül feszített szét valami, illetve feszített volna szét, ha nem írok, ha nem engedek ennek a belső nyomásnak, kényszernek. Ez így volt régen. Manapság nincsenek ilyen nagy és egyértelmű belső kényszerek, lehet, hogy életformámmá változott az írás, a szavakban való megformálódás, avagy bennem már csak szavakban formálódik meg, kapja meg definícióját a világ. Amíg régen nem tudtam, hogy mit írok, csak azt tudtam, hogy írni fogok, mert írnom kell, addig ma tudom, hogy mit írok, mielőtt a papír fölé hajlok vagy felhajtom a laptop fedelét, azt is tudom nagyjából, hogy milyen lesz a forma, a terjedelem. Már csak a szavakkal kell találkoznom, a megfelelő szavakkal, hiszen a költészet – mert elsősorban erről gondolkodom most – olyan, mint egy végtelen puzzle-játék, illesztgeted a szavakat, illesztgeted a szavakat, s most, hogy az irodalom társadalmi szerepvállalása szerencsére megszűnt, csak illesztgetned kell a szavakat... A végén majdcsak kijön az egészből valami, illetve a sok apró részből, szavak sokaságából az egész.

Egészen más inspiráció a színház, ahol folyamatos megrendeléstől görnyedezem – bármilyen nagyképmű hangzik is – évek óta. (Ha jól számolom, tavaly is volt hét bemutatóm...) Ilyenkor leginkább a határidő inspirál, mert a színház úgy működik, hogy vannak kitűzött időpontok, amikor olvasópróba van, amikor bemutató van, és előbbire illik a műnek előrehaladott állapotban lennie, utóbbira pedig olyan végleges formát kell öltetnie, amit később nyomtatásban is vállalni lehet.

Nehezebb a helyzet a prózával. Ötkötetes regényciklusomnak csak két kötetével készültem el eddig, nem tudom, lesz-e inspirációm a folytatáshoz, tíz év telnek el, míg egy-egy kötet elkészül... Félek is egy kicsit, hogy kevés már az életem ahhoz, hogy a maradék három könyvet fedél alá hozzam. Meglátjuk. Ettől a nyártól is azt várom, hogy elindítja bennem a regényt, de nehéz az indulás, mert nem szokványos, „sztoris” munkák ezek, hanem végtelenített mondatok sorozataiból összeálló (emlék)víziók. A harmadik könyv első oldalát ezelőtt vagy tíz évvel már megírtam. Csak folytatni kéne...

Próza inspiráció. Kispróza-kötetem úgy jött létre, hogy több újság is tárcaíráásra kért fel, szinte egy időben. Tehát, megint a határidő jelentkezik inspirációként. Mivel azonban én nem tudok újságíró-tárcaikat írni, csak irodalmiakat, ezekből könnyen össze lehetett gereblyézni egy kötetre való írást. Jellemző, hogy mióta abbahagytam a tárcaírást, egyetlen novellát írtam, azt is a Bárka folyóirat online változatának a megrendelésére. Az igazság az, megmaradok én már költőnek halálomig, aki verset ír magától, mert az a természetes lét- és életformája, drámát is talán, de a prózába már nehezebben bonyolódik bele.

4. Hogyan, hová sorol be téged az irodalomtörténet ma és száz év múlva?

Nem tudok erre (sem) pontos választ adni (s talán nem is adhatok). Indulásomkor nagyon felvertem a port, akkor nyilván a (fiatal) irodalom centrumában jelölték ki a helyemet, sokáig az élvonalban tartottak számon – a rendszerváltás óta azonban lassan úgy leszek, mint az öregedő, betegedő Tóth Árpád, aki úgy mutatkozott be elfeledettsége éveiben: Tóth Árpád, aki voltam (holott nem felejtettem el írni, és, talán, most írom a legjobb munkáimat, mostanában). A helyzet talán nem ennyire veszélyes vagy lehangoló még, de vannak erre mutató jelek. Annak idején – ez az annak idején szép hangzású, nosztalgikus szólam, ugye... Annak idején benne voltam az irodalomban, abban az értelemben, hogy szerkesztettem lapokat, az írószövetség költői szakosztályának elnökségében vállaltam szerepet, nyüzsögtem, mert arra volt szükségem, s talán azt várták el tőlem, ami azzal járt, hogy kikerülhetetlen voltam, és nem is próbáltak meg kikerülni. Vagy szembehelyezkedtek velem, vagy mellém álltak, de nem volt harmadik út. Egyszer azonban megelégettem mindezt és mindent, beleértve saját akkori írói-irodalomszervezői magamat is, és látványosan kivonultam az irodalomból. A látványosság valóban igaz, mert több napilap is foglalkozott ezzel. Mostanra ott tartok, hogy nem tartozom sehová, egyik írószövetségnek sem vagyok tagja, nem veszek részt folyóirat-szerkesztésben sem. Ma pedig, amikor egymás torkának esnek a táborok, maguk az írók is, amikor a létezésed attól függ, odaálltál-e valamelyik oldalra, nagyon nehéz annak, aki a senki földjén barangol, teljesen elmagányosodva, nem vállalva, senki által fel nem

vállaltan. A táborokba tömörültek egymásról – tehát csakis saját magukról – ír-
nak, kritikusaik csak a táborukon belülieket ismerik el létezőként és érvényeset
létrehozó alkotóként (zeng a nagy irodalmi tér a sok hamis panegirikusztól),
aki ebből kizáródik, az majdnem hogy a nem létezését kockáztatja meg. Az is
lehet tehát, hogy nekem nincs is helyem ma a mai magyar irodalomban. Úgy
létezem, hogy nem is létezem, csak azt képzelem, s képzelik rajtam kívül még
néhányan, avagy sokan.

Száz év múlva? Az idő nagy rosta, minden lehet, meglehet, és mindent
megehet – az idő. Érdemes azon elgondolkodni, hogy a közelmúlt nagyjai
mennyire nincsenek jelen a mai irodalmi közbeszédben, illetve csak azok és
csak annyiban, akikre és amennyiben szükség van a rájuk való hivatkozásra va-
lami napjaink kori hősöz pozíciójának a megerősítéséhez. Nem tudom, száz év
múlva lesz-e ember, aki megemlíti a nevemet, olvasó, aki elolvassa még a mű-
veimet. Ha lesznek, akkor nyilván meglesznek még a műveim. Mert furcsa kor-
ba léptünk be, amikor az írott irodalom kezdi elveszíteni a fontosságát, lassan
a létjogosultságát, és minden eltolódik a média, a digitalizált formációk felé.
Ördög tudja, hogy lesz-e valakinek kedve ebben a káoszban rendet tenni, ami
a mai irodalmat jellemzi, ott fent az online-dzsumbujban. Boldog-boldogtalan
írói titulust engedélyez magának, ma már nem kell senkinek elfogadtatnia ma-
gát az irodalommal ahhoz, hogy ezt a rangot birtokolja (bitorolja) – ráadásul, az
irodalom rég elveszítette azt a tekintélyét, aki és amely titulust adományozhat-
na. Aki kapja, marja, én nem vagyok amolyan kapdosó fajta, nem is voltam so-
ha, nem kapom, nem marom, üres a markom, lehet, üres marad az idő marka
is velem. Nélkülem. Azért kicsit bízom az időben, ha már a saját időmben nincs
is sok bizodalom mostanság. Tudod, mit? Erről beszéljünk száz év múlva, lá-
bunkat lógatva valami kellemes kis felhő szélén, odafönt, már ha fölfelé vezet
majd az utunk, és csörgessük meg whiskys poharunk oldalán a jeget.

5. Miért jó magyar írónak lenni?

Senki se mondta, hogy jó magyar írónak lenni, én legalábbis ezt soha nem
jelentettem ki, és nem is merném kijelenteni. De azt sem, hogy nem jó magyar
írónak lenni. Írónak lenni olyan, amilyen, ezen belül egy állapot, hogy magyar
író vagyok. A rengeteg hátrányával és némi előnyével, ami ezzel a helyzettel
jár. A nyelv idegenségével Európában, odakint, a nyelv szépségével és hajlé-
konyságával, hihetetlen variálhatóságával idebent. Az előnyöknek ezzel vége
is. Mondom az elkedvetlenítő dolgokat. Kínossá tesz a magyar írói létet az
irodalmon belül folyó rossz és kisszerű (pozíció)harcok, a (kánon)öklölések
örökös tudata és kínossága, az a rettenetes pénztelenség, ami az irodalmat ha
nem is létében, de egzisztenciájában erősen veszélyezteti. Nem tudom, milyen
honorárium-rendszer van más országokban, azt tudom, hogy nálunk ijesztő és
horrorba hajlóan komikus. Amikor egy versedért bruttó háromezer forint ho-
noráriumot képes megajánlani egy szerkesztőség, és tudod, hogy nem azért,
mert nyereszkedni akar rajtad, hanem mert ennyit tud kiszorítani megélhetet-
lenségig leszorított helyzetében – egy, a lapja élén megjelentetett szövegről
van szó –, nos, akkor itt és ilyenkor nem jó magyar írónak lenni. Mert ez azt
jelenti, hogy hamarosan csak eszmei értéke (sem) lesz a munkádnak, anyagi-
lag pedig végképp magadra hagynak mint író. Ami annyit jelent az én fordítá-

somban, hogy az általam létrehozott terméknek nincs értéke, képtelen áruként megjelenni a piacon, az irodalmi termék piacképtelen áru. (Nem hallottam olyanról, hogy egy festőnek egy száz rongyot érő képéért tízezer forintot mertek volna felajánlani. Az írókkal ezt bátran megteszik... Miért merik?) A verse mért kapott pénzért nem tudok cipőt venni, vagy egy olcsóbb inget, lassan egy csokor retket sem. Ha összeszámolnám az éves vershonoráriumokból befolyt összeget (havi minimum egy megjelenést, s mondjuk, jelenésenként két verset számolva) és elosztanám tizenkettővel, nemhogy a létminimumot, de még a munkanélküli segély összegét sem érném el, hanem alább, annál is jóval alább... Nem tudom, hányan vannak ebben az irodalomban, akik meg tudnak élni az írásaikból, attól tartok, tíz ujjamon meg tudnám számolni őket. Kínálkoznak még az ösztöndíjak mint a megélhetés átmeneti formái, de azok egy része megint összeköttetések kérdése, pontosítva ezt, lecsatlakozás és behódolás függvényei. Nem élek ösztöndíjakon, bár most épp megpályáztam egyet a kevés független közül – úgy húsz évvel az utolsó, Móricz-ösztöndíj-pályázatom után –, ha jól ítélem meg, nem hűségpénz, ha van még egyáltalán ilyen, kevés reménnyel, hogy megkapjam, mert nem csatlakoztam sehová. Nem tartozom azok közé sem, akik külföldön tudják tölteni alkotó idejük hasznossá tehető részét, ami anyagilag is jobb helyzetbe kerülésüket jelenti, mert azok az utak, csatornák, melyek ezeknek a külföldi ösztöndíjaknak az elnyeréséig elvezetnek, számomra járhatlanok és járhatatlanok. Marad a néma tengődés, mert már a panaszkodást is megunta az ember.

Azért pedig éppenséggel sem jó magyar írónak lenni, mert a magyar irodalom a széthasadtság állapotában tetszeleg, mint föntebb már említettem. A kritika is haldoklik, ha van még egyáltalán ilyen. Nincs visszajelzés a műveidre, írj akármilyen jól, vagy jelentess meg akármilyen rosszat. Mindegy. Csak akkor van helyi értéke a munkádnak, ha bizonyos helyeken a személyednek van helye és (helyi) értéke. Ez egyfajta irodalmi gengszterizmus, és annak kimondottan rossz, aki egyik gangben sincs benne, mert arra mindenhol lőnek. Leírtam már egy helyen, amikor kiváltam az irodalomból mint élhető (túlélhető) formából, azt gondoltam, középre kell állnom, ott kell maradnom, mert ott van valamifajta definiálatlan igazság. Időközben rájöttem, hogy az igazság legritkábban van középen, mindig máshol van, de mindig nem lehet az embernek a helyét váltogatnia. Eljutottam addig, hogy föladtam a mániákus igazságkeresésemet, megelégszem a műveimben képviselt igazságok hitelességével, amit, remélem, mások sem vonnak kétségbe. Ha igen, már az sem nagyon érdekel. Sőt, egyáltalán nem.

6. Miért volna még jobb netán máshol?

Nem tudom azt sem, hogy (még) jobb lenne-e máshol. Talán jobb, de erre a hipotézisre nincs hitelessé tehető magyarázat. Egy biztos, amikor először jártam Amerikában, komolyan megfordult a fejemben, hogy kint maradok, és nekem is nagy kocsim lesz, és Rebook cipőben fogok járni (akkor nálunk az ilyesmikről még csak álmodni lehetett), mint a félmeztelen, lepukkant, a sört barna zacskóból szlopáló félmeztelen négerek, legfeljebb nem leszek onnantól kezdve magyar író. De akkor – még – arra gondoltam, hogy nekem itthon feladatam van mint írónak, küldetésem van mint írónak, tőlem elvárnak és en-

gem visszavárnak mint magyar író. Azóta már tudom, hogy ez nagymértékben illúzió volt. Feladatom, ha van, bárhol elvégezhető feladat, mert írni mindenhol lehet a nagyvilágban, ahol papír vagy laptop van. Küldetésem íróként legfeljebb akkor volt, amikor az ország még diktatórikus körülmények között nyúglódott, de így, visszatekintve, az akkori küldetés mára (a mai maiak számára már) akár megmosolyogtató, a legfiatalabb generációnak pedig egyenesen értelmetlen és értelmezhetetlen. Lehet, hogy akkor még visszavártak, de ma talán nincs olyan írója a magyar irodalomnak, akinek az eltűnését, elhallgatását tömegek vennék észre, vagy akár csak nagyobb számban, olvasók. Nem mondom azt, hogy mindenki pótolható, mert ahhoz azt kellene képzelnem, hogy vannak helyek, amelyeket feltétlenül be kell tölteni. Ma ilyenek, az irodalomban, nincsenek. Az elvárások pedig végképp megszűntek az írók felé, írókon természetesen azokat értem, akik komolyabb értéket hoznak létre, akik nem a divatokat vagy a tömegszükségletet szolgálják ki, mert a könyvkiadás és -terjesztés erősen efelé tolja az írói „termelést”.

Prágai Tamás

A svédcsavarral visszadobott labda...

(Válaszok Zalán Tibor kérdéseire)

1. Miért volna még jobb netán máshol?

Ennek több oka is van. Egyrészt, itt, ahol most vagyok, nincs a közelben tenger. Ez most nem irodalmi, végképp nem politikai utalás (lásd pl.: „Domonkos talán az első magyar költő, akinek tengere van.”, Új Symposium, 1969. november, 22.), egyszerűen egy hiány megfogalmazása. Sokáig azt gondoltam, hogy ez hülyeség, ez a tenger-dolog, de be kell látnom, hogy nem az. A tenger szemléletünk tágassága. Szűk horizontú vidékeken nem lehet álmodni. Persze, tenger híján a Hortobágy is jó – de nem a legjobb. Hogy mást ne mondjak, nincs az a jó, friss és hűs szél. Ha tenger nincs, végtelen sík vidéken és hegyek között is jó élni.

Említhetnénk továbbá a praktikumot. Az ember, még ha író is, felnőtt fővel anyagi felelősséget vállal hozzá tartozóiért. Hazánk minket, írókat, évtizedek óta zavarba és megalázó helyzetekbe hoz: felelősségérzetünket lassan erodálja. Ha lenne könyvpiac Magyarországon – ahogy nincs –, az írók is jövedelemből élő, tisztességes állampolgárok lehetnének. Északi nemzetek szavak helyett rendes intézkedésekkel, például könyvtári kölcsönzés után járó szerzői honoráriummal teszik lehetővé az írók, az irodalom létezését. Nálunk szegénylegény módjára hamuban ücsörög az irodalom – de ez még hagyján. Csak legalább a halottak képét ne helyeznék végül iskolai tablókra, múzeumi tárlókba, sajtónyomatra, politikai

kampányplakátra a „hivatalosok”, akik a „kiválasztottaknak”, még életükben, a pofonokat osztogatták.

2. Miért jó magyar írónak lenni?

– Mert aligha van még egy ennyire kiművelt és ennyire magányos irodalom, mint a magyar. Keserves örökül ezt hagyták ránk kard- és fegyverforgató elődeink, talán csupán azért, hogy a súlya nyomasszon. Nincs kietlenebb, feladatra ösztönzőbb cella, mint a *Régi magyar költők tára*, amelyet Németh László pályakezdő tollnokoknak poétikai lecke gyanánt ajánl. Mintha egy szépen cizellált aranyskatulyában egy poloska téblábolna – nemegyszer ilyenek vagyunk az írásműveinkkel. Nem mintha más író ne lehetne elégedett a maga nyelvével – kell is, hogy az legyen. Mégis, egész ember legyen az, aki jegyzetet mer még ejteni ebben a kulturális térben, amelyet pennahegyező példaképeink írásaikkal benépesítettek. Teljesítmény pedig nem születhet méltó feladat nélkül. Ha széklábakat kell faragni Michelangelónak, az is elég baj; még nagyobb, ha senki sem értékeli a széklábak minőségét. Képzeljünk csak el egy asztali széket, Thomas Chippendale műhelyéből, amely hokedlilábon billeg. A magyar társadalom kezdettől fogva soknyelvű és többkultúrájú (gondoljunk akár a vérszerződés mítoszára, akár Szent István intelmeire). Én ezt az összetettséget szeretem.

3. Hogyan, hová sorol be téged az irodalomtörténet ma és száz év múlva?

A saját tehetségét mindig félreérti az ember – ha ez nem így lenne, semmi sem ösztönözné arra, hogy életművét újra és újra korigálja. Épp ezért erről csak hablatyolhatok. Egy biztos, nem a „trendi”, nem a „nép-

szerű”, nem a „populáris”, nem az „akadémiai” lesz a címke. Jól érezném magam a „nagy magányosok” közt, akiket időről időre elővesz egy rajongó bölcsészhallgató (ha akkor lesz még ilyen). Hogy kik között? Neveket szerencsétlen – vagy inkább szerénytelen – lenne említeni.

4. Mi inspirál írásra?

Szabadság, szerelem, mi más? Az írás szabadsága, az alkotás szabadsága, amihez semmi sem fogható; talán még az ejtőernyős ugrás ilyen, kiugrani a repülő testből az ezerméteres semmibe, zuhanni a föld felé, végül kioldani az ernyőt. De ezt még nem próbáltam, és különben is tériszonyom van. Így számomra nem marad más, mint a papírlap szabadsága – a papíron a legelső előtti pillanatig bármi megtörténhet. A legelső pillanatban azonban minden eldőlt. Már akkor, amikor az első betűt leírod. Ha az első betű, mondjuk, M, az írás már nem kezdődhet a „szabadság” vagy a „szerelem” szóval. De még kezdődhet azzal, hogy „Magyar” vagy „Margit”. Aztán tovább bonyolódnak a dolgok. Az első mondat, a nyitómondat vázol egy nyelvi helyzetet, egy szituációt. Maradjunk az előbbi példánál: „Magyar Margit benyitott az osztályterembe, és köhintett.” Miért köhintett Magyar Margit? És kicsoda ő? Miért így hívják?

Sorjázhathatnak a kérdések; de ez még hagyján.

Minden újabb mondat válasz lesz feltett és fel nem tett kérdéseinkre; és minden újabb mondat feltett és soha fel nem tehető kérdéseket inspirál. Ha láttál már gyapotgubancot, az épp ilyen. Bonyolult szövevény minden szöveg, szálak hálózatrajza. József Attila sora az alkotásra vonatkoztatva hatványozottan igaz: „...szorítja, nyomja, összefogja egyik dolog

a másikat s így mindenik determinált". Az írás szabadsága ebben a teljes meghatározottságban él, ebben érzékelhető. A dilettáns irodalom ezeket a kényszereket nem ismeri. A dilettáns munkában bármi megtörténhet – mondjuk, a regény utolsó oldalán az összes hős elsüllyed egy tengerjáróhajón. Épp ezért a dilettáns irodalomban nem érzékelhető a szabadság. És most felülbírálok magam.

Az írás szabadsága nem az ejtőernyős ugráshoz hasonlítható, hanem kizárólag a szerelemhez. Nehezen ismertem fel – túl sok meghatározottság, társadalmilag sulykolt elvárás, kényszer mozgolódik bennem –, hogy a szerelem és kötöttség egymást taszító fogalmak. A szerelmes nem akarja még a titkolódzás, de az őszinteség kötöttségét sem. A szerelem a legelső előtti pillanat kifüggesztése az időben. Az első betű leírása. Kegyelmi állapot.

5. Tandori már publikálta a főművét (Főmű), neked melyik a FŐMŰVED eddigé?

Erre a legkönnyebb válaszolni: mindig az, amin éppen dolgozom. Hogy is lehetne másképp? A *Még inkább regény az Inka utazás* logikai folytatása lesz, de jóval összetettebb, strukturáltabb mű. Ugyanakkor átláthatóbb. Négy regényt tervezek, mindegyik a maga nézőpontjából meséli el ugyanazt a történetet, Arnold Sobriewicz 1993-as inka expedícióját. A négy pillérű kötet ötlete korántsem új, de – bár kétezer év eltelt – a Máté, Márk, Lukács és János nevű szerzők ötleténél nem találtam sem modernebbet, sem jobbat... Ez a regény lesz a fő művem, egészen addig, amíg el nem kezdem írni a következőt.

6. Kitől kaptad a legmélyebb nyomot hagyo kritikát?

Mélyenszántó kérdés. A kritika, a legsértőbb, legértetlenebb kritika sem pofon, hanem útjelző tábla. Nincs nagyobb öröm, mint megérteni, felismerni egy kritika vakfoltját, a kritikus félreértésének okát! Vagy egy sértésnek szánt verbális gesztus motivációit! A kritika hiánya viszont elkedvetlenítő. Szerencsére sok kritikát kaptam, ilyen is, olyat is. Vannak emberek, barátaim, akik figyelnek az írásaimra. Kelemen Lajos, mint egy aikidómester, szinte pontról pontra követi mozdulataim ívét. Lajos ítései mondataiban amúgy is gondolat és nyelvi minőség ölelkezik. „Épkézláb irodalmat csinálni az intellektus sugarai nélkül bajosan lehet, de nem lehetséges a nélkül az esszencia nélkül sem, amelynek nedveit a primer tapasztalat termi” – írja *Olvasó* című remek kötetében, ahol megtisztelő módon munkáimnak kiemelt helyet szentel. A tapasztalat éhes vágya és az intellektus szigora duellál bennem sokáig, igazat adok Lajosnak, és talán csak a legutóbbi időben kötnek különbékét. Írásommal kapcsolatban állandó kételyt támaszt, hogy írásmódom túlságosan intellektuális. „És nem elég, hogy a főszereplő megsokszorozódik, az elbeszélő személyét is váltakoztatja a szerző – akár egyetlen fejezeten belül is, több nézőpontból láttatva ugyanazt a cselekményt. De lett legyen szó bármelyik narrátorról, a történetszöveg ugyanazon az elven alapul: egyszer csak belecsöppenünk egy olyan históriába, amelyről, általában nem ismerve az előzményeket, csak töredékinformációkat szerezhethünk. A narrátor bennfentes hangon beszél, hiszen számára kívül-belül ismerős az elbeszél világ, az olvasó viszont néha még a szereplők személyét is alig képes beazonosítani, mert szinte semmilyen információt nem

tud meg róluk. Az elbeszélések (vagy regényrészletek) nem mondanak végig egy történetet, hol az elejük, hol a befejezésük hiányzik, néha meg épenséggel mind a kettő” – jegyzi meg Darvasi Ferenc a *Bárka* folyóiratban Pesti Kornéomról, némileg rosszalóan. „...a szemlélet teljességének, a személyiség önazonosságának keresése, illetve a heterogén összetevőkből konstruált, a lehetséges jelentéseket szétszóró és nem koncentráló nyelvi kifejezőmód bonyolult koordináta-rendszerében bolyonghat az olvasó” – írja Papp Endre az *Ellenőrök a hatoson* kapcsán.

Talán a verseim elfogadottabbak – e műnem terén szellősebb a befogadói szemhatár. Papp Tibortól, Sütő Csabától, Szalai Zsolttól, Marosvölgyi Gábortól fontos visszajelzéseket kaptam. Amikor első prózakötetem, az *Inka utazás* megjelent, Vathy Zsuzsa a Kortárs szerkesztőségében megjegyezte: látszik, hogy költő írta...

Érdekes számomra, hogy amit csinálók, konzervatívabb irodalomértés számára nehezebben befogadható – pedig ezer gyökérrel a magyar nyelvű (és kisebb részben angol) íráshagyományban

gyökerezik, amit művelek. Igaz, Eliot is csak 1927 után „klasszikus” – attól fogva, hogy kinyilatkozta, „angol-katolikus a vallásban, klasszicista az irodalomban és királypárti a politikában”. Tisztában vagyok vele, hogy a társadalomnak szüksége van a törzshöz tartozás jeleire – aki a törzsön kívül áll; pláne: minden törzsön kívül áll!; azt idegenként vetik ki. De nekem – és ezt egyre világosabban látom – elsősorban a szabadságra, a belső mozgásra van igényem; „S mind elhagyni, mindent, mindig, újra...” – hogy rátartin Rilke versét, Radnóti remek fordításában idézzem.

A befogadás ilyen jelzései nekem mind nyomok; „ütések-kopások”, amelyek rajtunk maradnak; megérintenek és módosítják mozdulatainkat. Ahogy az ellenfél mozdul – a harcművészetben is ennek megfelelően reagálunk. Kiemelhetnék további neveket, sorokat, megjegyzéseket, méltatásokat, amelyek fontosak voltak, fontosak maradnak; hogy melyek voltak a nagyobb összecsapások. A kontaktus fontos, az, hogy pengék összevillanjanak. Mindig mozgásban maradni: ez az én *harc poétikám*.